nekoć najmoćnije i najrazvijenije carstvo sve prepoznatljivije pretvara u anakronu državu što se sve više od ključnog aktera povijesnih zbivanja pretvara u laki plijen. Jer, poduzimane reforme nisu mogle iznjedriti promjenu preživjelih socijalnih struktura, kao ni ideoloških obzorja. Tako je u kolektivnom mentalitetu kasnosrednjovjekovnih Bizantinaca, neovisno od pripadništva pojedinim socijalnim skupinama, dakle u rasponu od najsiromašnijih državljana pa do samoga cara, bila usađena svijest o stalnom i nezaustavljivom zajedničkom propadanju, bezizglednosti i nemoći. Tu su svijest pothranjivali kako vanjska iskušenja poput navala Bugara, Srba, Katalanaca, Turaka ili Tatara, tako i unutrašnja iskušenja dugotrajnih i brojnih građanskih ratova. Zajednička, jedinstvena, tjeskoba i nespokoj čudesno su povezivali sve društvene sastavnice umornoga imperija. *"Zbog toga ne treba iznenađivati što se kasnobizantsko razdoblje u mnogome odlikuje misticizmom i eshatološkom nastrojenosti, koji su naročito dobivali na snazi."*

Knjiga *Strah u poznoj Vizantiji* nudi bogat, slojevit i pouzdan uvid u kasnosrednjovjekovno društvo imperija na zalazu. Uz to, najavljuje i otvara iznimno poticajnu mogućnost novih, komparativnih, istraživanja mentalnih struktura kasnosrednjovjekovnog kršćanskog svijeta. Pod vječito inspirativnim motom: "Timeo, ergo sum."

Ivica Prlender

MLADEN ANČIĆ: JAJCE PORTRET SREDNJOVJEKOVNOG GRADA

MUZEJ HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA, SPLIT 1999.

Sagledati stariju povijest jednog grada kakvo je Jajce spada među teže poslove koje povjesničar pred sebe može postaviti. Stihovi Ivana Česmičkog, koji u jesen 1463. sudjeluje u pohodu Matije Korvina oslobađajući Jajce kratkotrajne turske okupacije, te oni iz 1675. bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića koji opisuje svoju kanonsku vizitaciju jajačke župe, na vrlo sličan način prikazuju Jajce 15. stoljeća, kao jedan od najdojmljivijih gradova istočnojadranskog zaleđa. O Jajcu, unatoč značenju i veličini, sačuvano je vrlo malo pisanih vrela, tragova i vijesti na temelju kojih bi se moglo lako i precizno govoriti o njegovoj srednjovjekovnoj povijesti. Pošto u samom gradu nije ostalo sačuvano ništa od one dokumentacije koja je u njemu nastajala prije turskog osvajanja, povjesničar je prisiljen prikupljati najmanje mrvice arhivskog materijala razbacanog na raznim stranama, prvenstveno u arhivima dalmatinskih gradova koji su održavali čvrste i raznovrsne gospodarske veze s vrlo širokim područjem svog zaleđa, tijekom cijelog srednjeg vijeka. U tom kontekstu autor se uvelike oslanja i na materijalne ostatke koji su na prostoru čija se srednjovjekovna slika rekonstruira ipak prisutni. Uzimajući u obzir sve rečeno, autor nalazi opravdanim ograničiti se na ono razdoblje povijesti Jajca o kojem je na temelju dostupnog materijala moguće nešto više reći, uz ipak određenu dozu sigurnosti; što, ne slučajno, označava upravo razdoblje 14. i 15. stoljeća u kojem grad postaje sjedište bosanskih velikaša, potom kraljeva. Pri tom povjesničar ne može izbjeći razglabanje procesa koji su doveli do toga da se Jajce razvije u gradsko naselje, te dobije ulogu i značenje kakvo je imalo. Vezano uz sve navedeno, u dijelu knjige pod naslovom *Prostor i ljudi,* autor na temelju rasprave "u vezi s pojedinim pitanjima historijske topografije pokušava dobiti uvid u odnos čovjeka i društva spram prostora, odnosno načina na koji se taj prostor percipirao i uređivao kao upravno i administrativno područje, da bi onda tu i u tako postavljenim okvirima bili stvarani različiti oblici društvenih zajednica". To uključuje i raspravu o spletu čimbenika, kako onih političkih tako i onih demografskih, što su utjecali na formiranje identifikacijskih odrednica srednjovjekovnog pučanstva u porječju gornjih tokova Vrbasa i Sane.

Kao što je već navedeno, najstarija je povijest Jajca vrlo slabo poznata te je gotovo jedina izvjesna činjenica po kojoj je naselje nastalo na području stare županije Plive, jedne od 11 koliko ih je u 10. stoljeću u sastavu tadašnje hrvatske države spominje djelo pripisano Konstantinu VII Porfirogenetu. Ta je županija, zajedno s tri susjedne, pripadala široj političkoj i upravno-administrativnoj zajednici Donjim Krajima, koji pod tim imenom najkasnije od sredine 13. stoljeća potpadaju pod vlast bosanskih vladara. Nakon spomena u Porfirogenetovom djelu, u realnom povijesnom kontekstu autor plivsku županiju ponovno pronalazi tek sredinom 14. stoljeća, u ispravi od 1366. godine kojom ju bosanski ban Tvrtko daruje rodu Stipanića-Hrvatinića-Vojsalića koji će nad tim područjem i samim Jajcem gospodariti do turskog zauzeća 1463. Nedugo potom ga oslobađa Korvinova vojska, a do konačnog turskog zauzeća 1528. bit će podređen hrvatsko-ugarskom kralju. Istodobno, zacijelo je već u 14. stoljeću sama županija bila podijeljena na manje upravno-administrativne jedinice od kojih je jedna bila povezana i s jajačkom utvrdom. Takvom zaključku autor nalazi potporu kako u sačuvanim vrelima 14. stoljeća, tako i u onim turskim iz narednih stoljeća, koji na prostoru srednjovjekovne plivske županije spominju nekoliko nahija. Poznato je, naime, da je osmanska upravno-administrativna podjela dobrim dijelom slijedila zatečena stanja.

Povijest jednog grada nemoguće je razumjeti bez temeljnih demografskih pokazatelja. U slučaju Jajca, vrsta i količina vrela kojima povjesničar raspolaže dopuštaju tek minimalan uvid u to pitanje, i to samo za određeno, već navedeno razdoblje. Društvo unutar kojeg Jajce funkcionira kao naselje s gradskim značajkama nije nepokretno. To svjedoče brojni, prvenstveno trgovačko-kreditni aranžmani koji se isčitavaju po dalmatinskim arhivima, upozoravajući na kretanja u oba smjera. U bilo kakve prosudbe glede brojčanih omjera autor se ne upušta. Pojavljivanje takvih podataka u danas sačuvanim dokumentima, omogućava trend i priroda posla, dok o razmjerima i značenju lokalnih migracijskih gibanja teško je prosuditi. No, autor navodi kao realnu pretpostavku zaključak o kojem su migracije u pravcu lokalnih gradskih naselja predstavljale najznačajniji čimbenik depopulacije ruralnih sredina tijekom 14. i 15. stoljeća. Ovakav splet političkih i demografskih čimbenika rezultirao je pojavom raznovrsnih identifikacijskih odrednica; od onih s etničkim prizvukom, zemaljske ili čak zemljopisne odrednice, do onih koji označavaju samo uži domicil. Zbog same naravi vrela povjesničaru je vrlo teško odrediti im stvarni sadržaj; no autor zaključuje kako je novi oblik identiteta, onaj "bosanski", kojeg je sa sobom nosio novi politički okvir otpočet polovinom 13. stoljeća, doživio poraz dolaskom osmanskog osvajača koji je tako prekinuo proces izgradnje punog etničkog identiteta "Bošnjana".

Slijedeći kastelološka istraživanja ranijih autora, koji su se oslanjali poglavito na fizičke ostatke objekata koji se sasvim sigurno mogu datirati duboko u 13. stoljeće, te staru toponimiju oko samog grada, autor rekonstruira nastanak i fizički izgled Jajca. Utvrda Pliva bila je samo jedna od razvijenih romaničkih gradova-burgova u zapadnom dijelu srednjovjekovne Bosne. Naziv Jajce pojavljuje se u izvorima tek od 15. stoljeća. Kao središte uprave i crkvenog života, utvrda je privlačila obrtnike i trgovce koji su uz nju nalazili potrošače za svoju robu. Plivski grad i razvijeno naselje koje je stajalo ispod, izabire potkraj 14. stoljeća za jedno od svojih sjedišta, tada svakako jedan od najmoćnijih bosanskih bogataša, splitski herceg i bosanski veliki vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić. Opća nesigurnost izazvana feudalnom anarhijom, te rast naselja uvjetovan gospodarskim gibanjima nametnula je potrebu osiguranja zidom novog dijela ispod samog kaštela. To se dogodilo na razmeđi 14. i 15. stoljeća. U sljedećoj fazi, do sredine 15. stoljeća, obrambeni zidovi se spuštaju do prirodnih prepreka obale rijeka, čime je definiran četverokutni oblik s dvije

strane omeđene obrambenim instalacijama, a druge dvije tokovima Plive i Vrbasa. Tempo razvoja i rast naselja proširio je naseobinski kompleks i na desnu obalu Plive. Prostor zatvoren zidinama sredinom 15. stoljeća moguće je okarakterizirati stvarnim značajkama urbaniziranosti.

Područje gornjeg toka Vrbasa, uključujući i mjesto gdje se Pliva ulijeva u Vrbas, bilo je glavno prometno čvorište za šire gravitacijsko područje. Autor na temelju te činjenice, ali i ono vrlo malo podataka što nalazi u vrelima, zaključuje o važnosti i unutarnje trgovine; one koja je ostajala izvan interesa dalmatinskih trgovaca. Svjestan činjenice da narav raspoloživih suvremenih izvora samim izvlačenjm trgovine u prvi plan gospodarskog djelovanja onemogućava sagledavanje ukupne slike društva i povjesnog zbivanja, autor pokušava izvući daljnje zaključke o gospodarskom razvoju, i uopće značenju Jajca, na temelju arheoloških tragova i kasnijih turskih dokumenata.

Od 60-tih godina 14. stoljeća dalmatinski arhivi bilježe sve brojnije trgovačko-kreditne aranžmane ugovora između dalmatinskih trgovaca i onih iz zaleđa. Ujedno, znatno se širi krug ljudi koji sudjeluju u sličnim poslovima. Navedena činjenica poklapa se s onom koja upozorava na političku integraciju dalmatinskih gradova i zaleđa nakon Zadarskog mira 1358., koja je zasigurno rezultirala i gospodarskom; no opći rast takve dokumentacije autor pripisuje ipak samo pukom slučaju. No, ono što je nedvojbeno jest činjenica da navedeni primjer zasigurno svjedoči o već vrlo razvijenom stupnju robno-novčanog gospodarstva.

Prateći prostorni razvoj naselja, koji se pojavljuje kao izravna posljedica prethodno opisanih gospodarskih gibanja, autor izvlači neke zaključke i o stanju društvenih odnosa. Kada sredinom, i u drugoj polovici 14. stoljeća nastaju nova podgrađa, njih naseljuju slobodnjaci koji više nisu ničiji feudalni podložnici, kako to jasno proizlazi iz izdanih im "sloboda". Knjige splitskih javnih bilježnika sredine 15. stoljeća, uz imena trojice stanovnika Jajca navode titulu "ser". Postoje i tri druga slučaja gdje su jajačke stanovnice počašćene nazivom "dona". Titule odgovaraju onim dalmatinskih gradova kojima se označavaju pripadnici lokalnog patricijata. No, autor ističe kako u tom pravcu, u slučaju Jajca sredine 15. stoljeća, najvjerojatnije treba računati na još uvijek nedovršeni proces nutarnje diferencijacije gradskog pučanstva. Navedeni primjer svakako upućuje na postojanje gradske elite na čelu s comesom, čiji odnos spram bosanskog kralja ostaje dvojben. Važno je istaći autorovu pretpostavku da se autonomija jajačke gradske zajednice razvijala na isti način kao i u drugim gradskim naseljima srednjovjekovnog svijeta.

Za napomenuti je da vrela, koja danas povjesničaru stoje na raspolaganju, tek usput daju ponešto informacija o funkcijama grada kao administrativno-upravnog središta ili čvorišta vjerskog života.

U prethodnom razglabanju spomenuta komponenta sigurnosti novopodignutog obrambenog sustava, dat će Jajcu osobito značenje nakon Hrvojeve smrti 1416. godine. Grad dolazi u ruke bosanskih kraljeva koji uslijed stalnih sukoba s ugarsko-hrvatskim kraljem, prvih snažnijih upada Turaka i sveopćeg unutrašnjeg rasula, sve češće izabiru upravo ovaj grad za svoje boravište. Navedena zbivanja bitno će poremetiti i usporiti tijekove gospodarske aktivnosti i uopće razvoja bosanskih prostora.

Kako se slika razvoja, i uopće života Jajca zrcali u dokumentaciji nastaloj drugdje i tek posredno vezanoj uz život gradske zajednice, to su i pokazatelji koji povjesničaru stoje na raspolaganju rijetki i nedostatni za iole sigurnije i čvršće zaključke. Iako vrela za razdoblje o kojem se razglaba u ovoj knjizi svojom naravi izvlače tek jedan segment sagledavanja te povijesti, autor određuje neke metodološke okvire kojim pokušava, koliko je moguće više, razbistriti sliku povijesnih gibanja na određenom području. Iščitavajući knjigu Mladena Ančića ipak se dobiva jedan

uravnotežen pregled, portret jednog srednjovjekovnog grada, iako okosnicu razglabanja tvore upravo trgovina i s njom povezani procesi. Knjiga se čini još posebnijom ako se uzme u obzir činjenica da za velik broj, povijesno gledajući, vrlo značajnih hrvatskih gradova ne postoje ni približno slična ostvarenja, što se teško može opravdati nedostatkom građe. Za one koje možda to i jest slučaj, primjer ove knjige može predstavljati pravu smjernicu.

Nikša Varezić

SREDNJOVJEKOVNI GRAD POD OPSADOM (THE MEDIEVAL CITY UNDER SIEGE)

EDITED BY
IVY A. CORFIS AND MICHAEL WOLFE
THE BOYDELL PRESS, WOODBRIDGE
1995., X + 292 STR.

Zbornik radova "Srednjovjekovni grad pod opsadom" (The Medieval City under Siege) u redakciji Ivy A. Corfis i Michaela Wolfea proizašao je iz istoimene konferencije koja je od 2. do 4. travnja 1992. održana na Pennsylvanijskom državnom sveučilištu, a pod pokroviteljstvom Centra za srednjovjekovne studije u Pennsylvaniji. Čitav je zbornik posvećen proučavanju mnogostrukog utjecaja novog urbanizma u razvijenome i kasnome srednjemu vijeku na promijenjene oblike ratovanja što se tada javljaju i podijeljen je u četiri cjeline: "Opsadno ratovanje i gradovi" (Siege Warfare and Cities; str. 15.-66.), "Tehnologije opsade i gradska utvrđenja" (Siege Technologies and Urban Fortifications; str. 67.-174.), "Opsada kao metafora i literarni događaj" (Siege as Metaphor and Literary Event; str. 175.-223.) i "Opsadno ratovanje u tranziciji" (Siege Warfare in Transition; str. 225.-275.).

Prva cjelina razmatra ključnu ulogu koju su odigrali gradovi tijekom dugih ratova između kršćana i muslimana na Iberskome poluotoku, u sukobima između dinastijskih suparnika u Svetome Rimskom Carstvu, te u borbama francuskih i engleskih vladara za Stogodišnjega rata. Prilog Jamesa F. Powersa "Život na samome rubu: grad u opsadi na luzo-hispanskoj granici u 12. stoljeću" (Life on the Cutting Edge: The Besieged Town on the Luso-Hispanic Frontier in the Twelfth Century; str. 17.-34.) oslikava iznimnu važnost utvrđenoga grada u zadržavanju već zauzetoga područja i u pripremi daljnjih osvajačkih pothvata tijekom kršćanske rekonkviste na Iberskome poluotoku. Svaki je utvrđeni grad predstavljao uporište s naseljeničkom jezgrom na ratu izloženome prostoru i imao je kako ekonomsku tako i obrambeno-napadačku ulogu. Duga i zamršena borba za gospodstvo nad gradovima određivala je promjenljivu granicu između kršćanskoga i islamskoga svijeta, a kotač stalnog napredovanja rekonkviste bilo je nastojanje gradskih naseljenika da se pomicanjem granice izmaknu izloženosti muslimanskim pljačkaškim i osvajačkim pohodima. Powers ističe ulogu opsade u životu gradova na ratnoj granici i proučava smišljene aktivne i pasivne elemente njihova obrambenog sustava (izgradnja i održavanje gradskih zidina i utvrđenja, organizacija milicije, neprestani nadzor kretanja, nakana i snage neprijatelja). Upravo te mjere podcrtavaju neovisnost graničnih gradova koju je potvrđivala i kraljevska vlast čime se u konačnici osigurao uspjeh rekonkviste. Michael Toch u prilogu "Srednjovjekovni njemački grad pod opsadom" (The Medieval German City under Siege; str. 35.-48.) nastoji odgovoriti na pitanje zašto je tijekom 13. stoljeća u Njemačkoj bilo toliko opsjedanih, a tako malo osvojenih gradova, odnosno kako valja protumačiti činjenicu da je uopće pokretano toliko opsada unatoč neznatnim mogućnostima za uspjeh protiv čak skromno utvrđenih gradskih naselja. Uzevši kao primjer ratove pretendenata na njemačko prijestolje i također sukob između kölnskoga nadbiskupa i grada Kölna, Toch zaključuje da je posvudašnjost opsadnih

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA LIV
ZAGREB 2001.

UDK 93/99
ISSN 0351-2193
Historijski zbornik, god. LIV, str.1-250, Zagreb 2001.

Izdavač
Društvo za hrvatsku povjesnicu

Redakcijski odbor
Slaven Bertoša
Mirjana Gross
Ivan Kampuš
Franko Mirošević
Ivica Prlender
Tomislav Raukar
Petar Strčić
Josip Vrandečić

Glavni i odgovorni urednik
Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:
ABC Clio
Historical Abstracts
America: History and Life

Adresa uredništva
Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:
Horetzky